УДК 94:631(477.51)«1933/1934»

Ірина Еткіна

●

ПОЛІТВІДДІЛИ МТС – КРЕМЛІВСЬКА ОКУПАЦІЙНА АДМІНІСТРАЦІЯ 1933–1934 рр. НА ПІВДНІ ЧЕРНІГІВЩИНИ

DOI: 10.58407/litopis.230504
© І. Еткіна, 2023. CC BY 4.0
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2066-4045

Метою статті *є викриття ролі політвідділів МТС півдня Чернігівщини у виконанні злочинних наказів Сталіна та його оточення у 1933–1934 рр., що посилило трагедію Голодомору-геноциду в цьому краї та репресії проти свідомих українців.*

Для цієї розвідки використано ***методологічний підхід*** *«історії знизу» або загальнонауковий метод індукції, що дозволяє на основі аналізу великого масиву архівних джерел, які характеризують як роботу працівників політвідділів МТС, так і становище місцевого населення, робити загальні висновки.* ***Наукова новизна*** *розвідки полягає в тому, що проблема політвідділів МТС на матеріалах Чернігівщини не досліджена, на теренах України також не знайшла системного вивчення, незважаючи на велику увагу до тематики Голодомору в цілому.*

Опрацьовані матеріали дозволили дійти таких ***висновків****. На матеріалах Чернігівщини доведено, що працівники цих органів влади безпосередньо впроваджували злочинні накази Кремля на місцях у 1933–1934 рр., що призвело як до масових смертей селянства внаслідок голоду, так і до масових репресій тих, хто асоціювався для Сталіна з «петлюрівщиною», отже, до свідомих українців різних прошарків села. Проаналізовано фахові та морально-етичні якості кадрів політвідділів. Зроблено висновок про низький рівень освіти та культури працівників політвідділів МТС, відсутність моральних цінностей, підміну їх більшовицькою ідеологією, брак співчуття до жертв голодомору та репресій.*

Ключові слова: *голодомор, політвідділи МТС, селянство, окупаційна адміністрація, виконавці злочинів, жертви.*

Сучасна російська агресія проти України, новий геноцид українців створили умови для того, щоб наше суспільство нарешті зрозуміло масштаби трагедії 1932–1933 рр., спромоглося виявити причиново-наслідкові зв'язки. Одна з причин попередньої байдужості, на нашу думку, полягала в тому, що впродовж усього періоду незалежності України пересічний громадянин не чув про місцевих виконавців злочинних наказів Кремля. На відміну від нацистських злочинців, яких шукають і судять через десятиліття, була відсутня інформація як про конкретних виконавців Голодомору-геноциду на місцях, так і про тих, хто їх призначав, звільняв, примушував, контролював, передавав всю інформацію «наверх». Відсутність засудження, нехай через століття, знецінює трагедію в очах загалу, створює умови для подальшого потурання кремлівському злу. Сьогодні ми бачимо, як ідейні спадкоємці тодішніх злочинців намагаються знову знищити Україну.

Украй важливу роль у «добиванні» українського села в 1933–1934 рр. відіграли політвідділи МТС. Незважаючи на пріоритетність тематики Голодомору, наукова література якої вже перевищує 20 тис. назв[1], проблема політвідділів залишилася малодослідженою. Функціонування політвідділів було безпосередньо пов'язане з діями влади з організації Голодомору-геноциду 1933 р. та нищенням так званого «українського націоналістичного ухилу». У цьому контексті С. Кульчицький[2] та В. Марочко[3] зверталися до висвітлення окремих напрямів роботи політвідділів МТС. Роль політвідділів МТС у вчиненні Голодомору-геноциду, причини їх появи та розформування, методи кадрового підбору працівни-

[1] Байкєніч Д. Діяльність МТС в Україні як чинник впливу на життя українського селянина напередодні голодомору. *Проблема екзистенційного вибору під час Голодомору-геноциду*. Мат. Міжнародної наук.-практ. конф. (20 листопада 2019 р.). Київ, 2020. С. 276.

[2] Кульчицький С.В. Голодомор 1932–1933 рр. як геноцид: труднощі усвідомлення. Київ: Наш час, 2008. 424 с.

[3] Марочко В.І. Голодомор в українському селі. *Історія українського селянства*. Нариси в 2-х т. Київ: Наукова думка, 2006. Т. 2. 653 с.

ків розглядаються в публікаціях Р. Подкура[4], К. Лобач[5], енциклопедичній статті Інституту дослідження Голодомору[6]. Завдяки розвідкам Р. Подкура та П. Кравченка[7] проблема МТС досліджувалася на прикладі Вінницької області.

Важливо, що дослідники країни-агресора вивчають цю тему на рівні докторських дисертацій[8] та монографій. Якщо І.Є. Зеленін після багатьох років вивчення аграрної тематики в рамках радянської історіографії у 1992 р. дійшов висновку, що політвідділи МТС сприяли становленню тоталітарної системи та поверненню до «надзвичайщини» на селі[9], то через 25 років автори сучасної монографії дійшли протилежного висновку про феномен «успіху політвідділів» завдяки «людському фактору» та «кращим кадрам», які отримали «важливий досвід», що був «використаний сталінським керівництвом під час війни»[10].

Щоб протистояти відвертим маніпуляціям, потрібне глибоке комплексне опрацювання важливого аспекту Голодомору-геноциду. На матеріалах Чернігівщини ми лише започатковуємо студії, присвячені політвідділам МТС[11], хоча чернігівські фахівці мають ґрунтовні напрацювання з вивчення «нижчої ланки» виконавців злочинів 1932–1933 рр., їх моральних якостей та методів «селекції» тоталітарним режимом[12].

У розпал Голодомору Й. Сталін вирішив створити політичний орган із чіткими владними функціями, не пов'язаний з місцевою партійно-радянською владою, що мав би окремий канал зв'язку з Москвою. Також у його розпорядженні мала бути каральна складова. Найбільш придатною основою для цього була визнана система машинно-тракторних станцій (МТС), створених у 1929 р.

Рішення було прийняте на об'єднаному пленумі ЦК і ЦКК ВКП(б) 7–12 січня 1933 р. У кожній МТС мали створити політвідділи, яким і відводилася роль контролю за місцевим керівництвом. В Україні до цієї функції додавався ще й контроль над вилученням у селян хліба. Генсек акцентував саме на національно-політичному спротиві колективізації в Україні, адже в резолюції на політвідділи покладається завдання вичистити «петлюрівську інтелігенцію» з колгоспного села. Тому, незважаючи на загальносоюзний характер резолюції пленуму, український фактор став головним у визначенні першочергових ворогів більшовизму[13].

Кандидатури начальника політвідділу МТС та начальника політсектору МТС ретельно підбирали на рівні ЦК ВКП(б) за критерієм відданості партії та Сталіну. Була вироблена система інформування політвідділами МТС про ситуацію на місцях напряму в Москву через систему наркомзема СРСР, що не залежала від місцевого комітету партії і навіть республіканського ЦК.

Фонди політвідділів МТС були ретельно «вичищені» радянською владою в др. пол. XX ст. з метою приховування масштабів голоду. Однак знищити всі сліди злочинів їм не вдалося. Звіт за 1933 р. начальника політвідділу Яблунівської МТС Чалого начальнику політуправління МТС Наркомзему СРСР Крийницькому, начальнику політсектора Наркомзему УРСР Асаткіну[14] займає 34 сторінки друкованого тексту, його автор виділив більше 20 пунктів. На перших сторінках – досягнення у виконанні чисельних показників: кількість зданого державі хліба, цукрових буряків, технічних культур, оброблених площ під ярові, озимину, поголів'я коней, худоби, середній урожай і навіть рекорд у кількості зібраного шкідника – жука-довгоносика – 362 кг. Не менш ретельно автор документа шукав шкідників серед підлеглих, виявляв на всіх ділянках роботи «класових ворогів» та «притягував до суворої відповідальності». Під суд віддавали тих керівників колгоспів та

[4] Подкур Р. Діяльність політвідділів МТС під час Голодомору 1932–1933 рр. *Інститут дослідження Голодомору*. URL: https://holodomorinstitute.org.ua/diyalnist-politviddiliv-mts-pid-chas-golodomoru-1932-1933-rr-roma-npodkur.

[5] Лобач К.В. Політвідділи МТС у системі координат «влада–селянство». *Історична пам'ять*. 2009. № 2. С. 15–29 / *Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського*. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ip_2009_2_5.

[6] Роль політвідділів МТС у вчиненні Голодомору-геноциду. *Інститут дослідження Голодомору*. URL: https://holodomorinstitute.org.ua/rol-politviddiliv-mts-u-vchynenni-holodomoru-henotsydu/.

[7] Кравченко П. Керівний склад політвідділів МТС у Вінницькій області. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського*. Серія: Історія. 2018. Вип. 26. С. 168–173 / *Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського*. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_ist_2018_26_28.

[8] Шевляков А. Политотделы МТС и совхозов Сибири (1930–1940-е гг.) Дисс. д. и. н. Томск, 2001. 576 с.

[9] Зеленин И.Е. Политотделы МТС – продолжение политики «чрезвычайщины» (1933–1934 гг.). *Отечественная история*. 1992. № 6. С. 42–61.

[10] Мозохин О., Кондрашин В. Политотделы МТС в 1933–1934 гг. Москва: Алгоритм, 2017. 304 с.

[11] Еткіна І. Працівники політвідділів МТС – співвиконавці Голодомору на Чернігівщині (на матеріалах південних районів Чернігівської обл.). *Проблема екзистенційного вибору під час голодомору-геноциду*. Мат. Міжнар. наук.-практ. конф. (20 листопада 2019 р.). Київ, 2020. С. 264–275.

[12] Горобець С., Бутко С. Хроніки війни більшовиків з українським народом. *Голодомор 1932–1933 рр. на Чернігівщині: виконавці злочину*. Чернігів: Десна Поліграф, 2016. 184 с.

[13] Подкур Р. Діяльність політвідділів МТС під час Голодомору…

[14] Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО). Ф. П-891. Оп. 2. Спр. 20. Арк. 1–34.

членів партії, які потайки від влади залишали в селі хоч якусь частину врожаю, оскільки на трудодень у 1932 р. по району припадало менше 1 кг хліба, що означало масову смертність. Колгоспник за день фізично не виконував весь трудодень, а лише половину чи чверть (як «урок» в кріпосницькій Росії), а заробітну платню хлібом він отримував 1 раз на рік, чим мав годувати дітей і старих батьків. Середній урожай у 1933 р. порівняно з 1932 р. дещо зріс, але більшість колгоспів знову отримали менше 1 кг на трудодень. Це означало, що виснажені попереднім роком селяни мали ще менший шанс вижити.

Лише 16-м пунктом цього документа значиться «політичний настрій села». Місцевий керівник Чалий звітує вищому московському, київському та обласному керівництву про збільшення смертності як про явище буденне. Він заспокоює їх тим, що населення до опору вже нездатне: «Участилась смертность по колхозах, встреча которой, как со стороны колхозников, так и единоличников была безразличная в ожидании быстрее умереть. Например: в колхозах села Яблуновки с 1-го Января по 15-е Мая умерло 362 чел. Были случаи, что родители отказывались хоронить своих членов семьи. Политотделу приходилось принимать решительные меры по отношению к отдельным Сельсоветам и правлении колхозов о похороне их. Были случаи людоедства, не говоря о массовом воровстве, с которым сами колхозники вели расправу, политотделу приходилось вести борьбу против анархических нарушений революционной законности»[15]. Цей текст, на нашу думку, не варто перекладати українською, оскільки це цитата окупаційної влади, яка слухняно виконувала накази кремлівських злочинців. Місцеве населення за людей не сприймалося, оскільки автор звіту бідкався на нестачу посівматеріалу, фуражу та «кормів» для колгоспників, свідомо чи не свідомо прирівнюючи останніх до худоби. Надалі політвідділ обіцяв «добити останки капіталістичних класів», до яких ця установа застосовувала «більшовицьку непримиримість». У цьому контексті це треба читати не як абстрактне гасло, а як буквальну обіцянку знищити успішних господарів українського села як кістяк нації. Чалий хизується стилем політвідділівської роботи – «по новому работать, по новому руководить и доводить начатое дело до конца»[16]. Задля того, щоб сліпо виконувати розпорядження з Москви, працівники політвідділу неодноразово просили зброю у товаристві «Динамо» та в міліції для боротьби з «парикмахерами» – дітьми колгоспників та одноосібників сіл Ковтунівки, Нетяжино, що зрізали вершечки колосків[17]. Про те, що селяни колгоспу імені Леніна Сергіївської сільради та п'яти колгоспів Яблунівської сільради вже голодували у 1932 р. і будуть далі помирати у 1933 р., Чалий знав ще на початку року й посилав інформацію, що там завдання хлібоздачі та натуроплати роботи МТС перевищують валовий збір. Тому посівного фонду на весну і тим більше зерна для розподілу на трудодень не було взагалі[18]. Але кремлівське керівництво і місцеві виконавці Голодомору далі турбувалися лише про охорону полів, виконання планів і рахували своїх жертв.

Улітку 1933 р. управа Білошапківського колгоспу імені Леніна на чолі з головою Ф.А. Науменком просила політвідділ Яблунівської МТС про дозвіл видати колгоспникам в якості авансу по 100 грам жита та по 50 грам проса[19]. У самому проханні – відчай. Але до здачі першого обмолоту зерна державі не можна авансувати голодних колгоспників тими 10%, що мають припасти їм на розподіл за трудоднями. У сусідньому Шейгусівському колгоспі керівники Анищенко, Купрієнко намагалися врятувати односельчан від голодної смерті і скосили частину ще не дозрілого жита. Політвідділ Яблунівської МТС віддав таких «контрреволюціонерів» під суд, і змусили на зборах інші колгоспи схвалити їх постанову[20].

Діти колгоспників, батьки багатодітних родин, каліки з колгоспів, підконтрольних Яблунівській МТС, намагалися хоч щось винести з колгоспу для порятунку себе і родин, але їх схоплювали на місці охоронці. У цей час серед працівників МТС (кожний начальник політвідділу був водночас і заступником директора МТС) пияцтво було розповсюджене до такої міри, що їх витягували в непритомному стані з магазинів та інших публічних місць. До колгоспів вони також виїжджали у п'яному стані. На початку червня 1933 р. в робочий час Попов, Овчаров, Лагунов у кооперації с. Яблунівка влаштували змагання, хто більше вип'є. Переміг Попов з результатом 27 пляшок пива та 1 літр горілки. Інші трохи відстали, але всіх витягли з будинку без свідомості. Директор МТС Баштан тримався тієї ж лінії і під впливом алкоголю по 2–3 дні не виходив на роботу. А в травні в непритомному від пиятики вигляді з'явився на полі колгоспу ім. Сталіна Дубовогаївської сільради, де вульгарними словами висловлювався на адресу колгоспниць, викликавши обурення ос-

[15] ДАЧО. Ф. П-891. Оп. 2. Спр. 20. Арк. 12–13.
[16] Там само. Арк. 33.
[17] Там само. Спр. 21. Арк. 43.
[18] Там само. Арк. 16.
[19] Там само. Спр. 8. Арк. 59.
[20] Там само. Арк. 50–52.

танніх. За прикладом працівників МТС пияцтвом були охоплені працівники кооперації, деякі керівники колгоспів та колгоспники[21]. Таку інформацію про стан селян та працівників МТС посилав «наверх» працівник райвідділу ГПУ Наклонов. Агроном МТС Сагайдак, який згадувався в попередній доповідній серед п'яниць, скаржився, що нажив у Яблунівських умовах апендицит, грижу, неврастенію та малокров'я[22].

Голодомор в Яблунівській зоні МТС, як і по всьому півдні Чернігівської області, тривав і в 1934 р., про що доповідав уже наступний начальник політвідділу Повчун (цілком можливо, що Чалого прибрали після доповідної записки Наклонова): випадки опухання почастішали, селяни відмовилися годувати трактористів, за відсутності хліба розпустили ясла у двох колгоспах. Хоча вже прислали трохи кукурудзи, але вона не могла врятувати ситуацію. Колгоспники тікали в пошуках хліба. Однак начальника більше хвилювало те, що будівництво МТС зірвано, оскільки на нього планувалося відпустити 5 тонн хліба, а нічого не отримано[23].

Намагаючись накреслити узагальнювальний портрет працівників політвідділів МТС, необхідно взяти до уваги: по-перше, усі працівники такого рівня були не місцевими, більш того – відбувалася їх постійна ротація по всій території СРСР. Крім заробітної платні, за яку в голодному селі неможливо було щось купити, вони разом з родинами («утриманцями») забезпечувалися пайками по лінії ДПУ, що було неабияким мотивом їх роботи. По-друге, ці виконавці злочинних наказів були в переважній більшості людьми без належної освіти, указували в анкетах нижчу освіту. Але при цьому вони пройшли серйозну ідеологічну обробку в партійних школах або школах ОДПУ. Програми цих шкіл були насичені людиноненависницькими темами про класову боротьбу та творами класиків марксизму-ленінізму-сталінізму. Усі накази зверху, виступи вождів на чолі зі Сталіним читалися з олівцем у руках, а потім «пророблялися» серед партійного активу та маси колгоспників. Ставлення до основних постулатів було абсолютно некритичним.

Так, замісник начальника Прилуцького політвідділу по роботі з комсомолом Кабаков, який мав першу професію шевця взуття в Чернігові, а потім через комсомол та партшколу отримав цю посаду, у всіх нещастях 1932 р. звинувачував місцевих районних керівників, що були «головотяпами» та «перекручували лінію партії». Далі у звіті на ім'я вищого комсомольського діяча він дивувався, що всіх винних прибрали, а смертність та випадки опухання у 1933 р. тільки збільшилися. Але це не завадило йому писати стандартні комсомольські фрази: «Але ми працюємо з великим бажанням, знаючи, що виконуємо найвідповідальніше завдання зробити колгоспи більшовицькими, а колгоспників заможними»[24]. Особисту відданість Кабакова ідеології більшовиків можна пояснити тим, що з дитинства він запам'ятав звірства бандитів Галаки, від яких постраждав його старший брат та вся родина[25]. Зважаючи на документи, його світ чітко поділений на «своїх» та «чужих». Кабаков обурюється, коли пухнуть комсомольці або ударники, помирають їх батьки. Тоді він вимагає у голови колгоспу дати комсомольцям роботу, щоб отримали трудодні[26]. Те, що такої роботи не вистачає всім іншим колгоспникам, його не обходить. Тим більше не варто чекати співчуття працівника політвідділу до будь-кого з «колишніх» («партійців, голів колгоспів, сільради і т.п.»). Так, Кабаков видає цинічну фразу: «Голова с/-ради СЕРГІЄНКО Пилип, у нього попухли жінка та діти, і це він використовує для агітації, зараз переводить розмови "що ми всі пропали, скоро помремо", таких розмов в селі чимало». У цьому ж документі з'ясовуємо, що розмови у с. Івківцях не безпідставні – за березень, квітень, травень 1933 р. померли 55 людей, і хліба у селі немає[27]. До речі, Кабаков писав звітну документацію українською мовою, що траплялося вкрай рідко серед працівників політвідділів.

Його безпосередній керівник – начальник політвідділу Прилуцької МТС Євдокімов – позбавлений був сентиментів і щодо «своїх» комсомольців. Отримуючи зведення про помісячну кількість померлих у 1933 р. по кожному селу зони діяльності Прилуцької МТС, керівник політвідділу, випивши чарку перед відвіданням кожного села, вимагав здати якомога скоріше хоч і зелене зерно, аби його не розікрали, інакше він би позбувся посади. Судячи з доносу його замісника по роботі з ДПУ – Чистова, тверезим керівника бачили не часто. Під час наради на зауваження Євдокімова старшому механіку з приводу пияцтва останній відповів: «Не знаю, хто більше ходить п'яним, ви чи я». Крім найскорішого вивозу зерна із сіл, де за місяць десятки померлих, його ще непокоїли ревнощі: ревнував до

[21] ДАЧО. Ф. П-891. Оп. 2. Спр. 26. Арк. 7, 11–14.
[22] Там само. Спр. 17. Арк. 4.
[23] Там само. Спр. 26. Арк. 38.
[24] ДАЧО. Ф. П-888. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 27–28.
[25] Там само. Спр. 44. Арк. 5.
[26] Там само. Спр. 18. Арк. 16, 16 зв., 48.
[27] Там само. Спр. 23. Арк. 24.

своєї дружини геть усіх підлеглих, а її бив. Останнім нюансом психологічного портрета цього діяча можемо вважати нецензурну лайку щодо всього оточення. Чистов зробив висновок про грубість, невитриманість, самозакоханість Євдокімова, який створив «нездорову атмосферу у політвідділі». Начальник політвідділу уникав колегіальності, принижував підлеглих при колгоспниках, усе робив по своєму[28].

Найбільш грамотним посадовцем у Прилуцькому політвідділі був Чистов. Автобіографія самого Чистова бездоганна як для працівника ДПУ. Родом з російського Ярославля (1904 р.н.), з 11 років працював у друкарні учнем набирача. У 1918–1920 рр. працював при штабі Ярославльського військового округу в газеті з промовистою назвою «Озброєна біднота». Далі – навчання в харківській школі друкарської справи, просування в посадах по лінії комсомолу, друкарня ДПУ УСРР, вступ до КП(б)У. На початку колективізації посів місце політконтролера ДПУ УСРР, працював політрецензентом видавництв у Дніпропетровську та Харкові. Встиг пройти навчання в Москві в центральній школі ОДПУ[29].

Завданням співробітника ДПУ в політвідділі МТС було визначено боротьбу з контрреволюційними проявами в колгоспах сфери обслуговування своєї МТС, з «розкрадачами, шкідниками, терористами, саботажниками», інформування районних органів ДПУ про політичні настрої селянства, всебічне висвітлення у своїх інформаціях політико-морального і виробничо-господарського стану МТС і радгоспів[30]. У цьому напрямку Прилуцький політвідділ не пас задніх. Так, політвідділ звітував про підготовку до чистки партії та партмасову роботу на селі. Коли хтось із колгоспників чи активу села наважувався на зборах сказати, що радянська влада не піклується про колгоспи або що краще обійтися без тракторів, бо МТС забрала весь хліб, – подібні виступи характеризувалися як «вилазки класового ворогу» і з прізвищами доповідачів передавалися в Москву. Отримавши сувору догану за невихід колгоспників на Великдень, парторг Аврам Шоломович Курицький із колгоспу ім. Сталіна, відреагував: «…нет хорошего коммуниста, который бы не получил партнаказания и не сидел бы в ДОПРЕ»[31] (ДОПР – рос. «Дом принудительных работ», місце примусового утримання злочинців – *І.Е.*). У пошуках «класово-чуждих» елементів знайшли бригадира Ниродженка, який переконував, що колгоспи можна побудувати без комуністів, та петлюрівця Шевченка (с. Рудівка)[32], останній ярлик без обґрунтування. Старанно шукали всіх, хто був причетним до національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. Знаходили хоча б їх дітей. Так, голова колгоспу «Нове життя» Боршенківської сільради Луценко Іван Терентійович, чий батько начебто був членом союзу хліборобів-власників, звинувачувався в тому, що роздав колгоспникам на трудодні на поч. 1934 р. 360 кг хліба із різних сурогатів, заражених «рожком», по 1 кг на трудодень. У результаті захворіло 8 колгоспників, члени їх сімей, померла 2-річна дитина. Але в таких умовах І.Т. Луценко був винуватим ще в тому, що здохли 13 поросят через відсутність кормів[33]. Ці документи свідчать про те, що на поч. 1934 р. голодомор тривав, політвідділи та органи ДПУ призначали винуватців із середовища «петлюрівської інтелігенції», як доручив Сталін. У цьому селі були виявлені інші «контрреволюціонери» з колишніх городового, офіцера, волосного старшини, куркуля, жандарма. Місцеві керівники села, виключаючи селян з колгоспу, чим обрікали їх на смерть, намагалися пояснити, що такі вимоги політвідділу МТС. Зрозуміло, що це обурило начальника політвідділу Євдокімова, і він одразу доповів в РСІ (робітничо-селянську інспекцію)[34]. Політвідділи МТС заохочували доноси, щоб виявити «петлюрівську інтелігенцію». Зрозуміло, що такі доноси не забарилися, якийсь анонім звинувачував комірника колгоспу с. Заїзд у неналежній охороні комори із зерном і в тому, що його брати-куркулі були членами «партії Т. Шевченка»[35]. Доносчик не міг чітко сформулювати свою думку, але інтуїтивно розумів, що родина була з національно свідомих селян, цією категорією цікавилися політвідділи МТС.

Прилуцький політвідділ за наказами Кремля провів «чистку» партії у 1934 р. «Вичистили» Самойленка Максима Івановича, який у 1919 р. брав участь у розстрілі червоноармійців, Шевченка Євдокима Андрійовича, що приховував від партії своє минуле, а саме боротьбу проти радянської влади зі зброєю в руках, а потім «як шкідник» зламав молотарку. Але мотиви виключення могли бути й іншими: невиконання запланованих хлібозаготівлі, м'ясо- та молокопоставки, займів, контрактації худоби, залишення колосків на полях, потурання колгоспникам, які їх збирали для себе, а не для держави. Серед причин

[28] ДАЧО. Ф. П-888. Оп. 1. Спр. 29. Арк. 39–43.
[29] Там само. Спр. 44. Арк. 1–2.
[30] Подкур Р. Діяльність політвідділів МТС під час Голодомору…
[31] ДАЧО. Ф. П-888. Оп. 1. Спр. 33. Арк. 66–68.
[32] Там само. Арк. 121.
[33] Там само. Спр. 84. Арк. 28; Спр. 85. Арк. 7.
[34] Там само. Спр. 85. Арк. 7.
[35] Там само. Спр. 40. Арк. 55.

можна знайти і примус жінок до «співмешкання», і побиття селян, і розтрати майна, і п'янки, і відсутність «елементарних політичних знань»[36]. Отже, руками політвідділу МТС тривала помста селянам, що воювали за свою державність у часи національно-визвольних змагань 1917–1921 рр., сталінський режим розправлявся і з тими, хто намагався на місцях зменшити кількість жертв Голодомору. Карали і відвертих злочинців, яких сама радянська влада поставила на посади задля знищення українського села.

У Прилуцькому політвідділі МТС працював професійний революціонер – Вейсман Фелікс Якубович, який був євреєм з Варшави, без знання російської (до 16 років) та польської мов він не міг розраховувати на жодну посаду, крім чорноробу. Але вступив до єврейської соціал-демократичної партії «Поалей Сіон», а після 1917 р. – до комуністичної партії Польщі. За її наказом був відряджений до польської армії («білої» з погляду більшовиків) постачати солдат літературою. Був арештований поляками, потрапив до в'язниці у Вільно, де його били. При повторному арешті йому винесли смертний вирок. Але Фелікс Вейсман встиг втекти за допомогою польських комуністів, хоча 5 зубів йому таки вибили. Жив у лісі, очікував приходу «червоних», які Вейсмана теж арештували: на цей раз відсидів 15 діб. Фелікс Вейсман брав участь у придушенні антибільшовицьких повстань у Мінську, Смоленську, Пермі, Уфі, Челябінську. У Сибіру воював проти союзу «трудового селянства», на Тамбовщині – проти отамана Антонова, виловлював дезертирів Червоної армії. Потім навчався в університеті нацменшин і спеціалізувався на нацменській роботі[37]. Від людини з таким послужним списком чекати на співчуття до «куркулів» було не варто. Вейсман звинувачував прокурора у «притупленні класової пильності» у справі селянина Чумака, який схопив гирю й кинувся на комсомольця, що впіймав 13-річного сина Чумака за зрізання колосків. Вейсман навісив на Чумака ярлик «підкулачник»[38], для нього в цій справі все було вирішено. На зборах КП(б)У району Прилуцької МТС у вигляді обов'язкової критики звучали думки, що Вейсман – «антипартійний і безграмотний», наводилися його вислови: «Будем строго карать» (рос.) та ін. Секретар парткому МТС Капітульська висловлювалася: «Луче піти у пекло, чим працювати з Вейсманом. За порадою луче не заходити, крім стукання по столу одержати нічого». Голову колгоспу ім. Балицького Гутварєва обурювали серйозніші речі: «Вейсман хотів, щоб колгоспники залишалися без хліба, бо достроково його вивозив замість віки, проса, бо ці культури були ще не обмолочені. Політвідділ цим питанням не цікавився і гнався за рапортами»[39].

Співучасник геноциду у Мало-Дівицькому районі 1933 р. – Старовойтов Г.С., білорус з нижчою освітою, але партійним стажем з 1918 р. Дослужився аж до ордена Леніна, на вручення якого їздив до Москви[40]. Про те, що «колхозники выбывают из строя», начальник політвідділу Мало-Дівицької МТС доповідав у Москву влітку 1933 р. Але він більше непокоївся тим, що колгоспники, які виростили картоплю на власних городах, почали менше виходити на роботу в тютюнові колгоспи, пояснюючи прогули слабкістю. До таких «порушників трудової дисципліни» Старовойтов застосовував направлення до штрафних бригад та занесення на «чорні дошки»[41]. У заявах селян до політвідділу з проханням про продовольчу допомогу, скаргами на голів колгоспів та сільради, констатовано факти про голодну смерть родичів: батьків, дітей, чоловіків, дружин.

Документи свідчать, що Старовойтов любив розбирати заяви. Повчальний тон його резолюцій видає відчуття вищості та суддівства: «Треба було добре працювати, тоді голові колгоспу і управам не прийшлося б нити і просити допомогу», «ДЕРЖАВА (обов'язково великими літерами – *І.Е.*) всім допомогу дати не може», «Обов'язкові Поставки ДЕРЖАВІ не можуть бути повернуті»[42] і т. д. Старовойтову подобалося карати та милувати. Він завжди перепитував на місцях соціальний стан і кількість землі, що припадала на родину конкретної особи на момент революції 1917 р., саме цей фактор був визначальним для рішення, чи віднайти для неї якісь декілька кілограм збіжжя, чи залишити напризволяще. Старовойтов із задоволенням роздає селянству цінні, з його погляду, поради: якщо одноосібникам дали найгірші землі – треба вступати в колгосп[43], якщо дружині червоноармійця нема чим годувати дитину – треба віддати її в інтернат, попрацювати ударницею в колгоспі, а потім забрати[44]. Причому тут ми простежили певну тенденцію: керівник політвідділу ставив свої підписи тільки під позитивними для прохача резолюціями – видати щось

[36] ДАЧО. Ф. П-888. Оп. 1. Спр. 99. Арк. 177–184.
[37] Там само. Спр. 44. Арк. 3–4.
[38] Там само. Спр. 97. Арк. 85–86.
[39] Там само. Спр. 91. Арк. 80–85.
[40] Там само. Ф. П-1196. Оп. 1. Спр. 64. Арк. 236.
[41] Там само. Спр. 22, Арк. 14.
[42] Там само. Спр. 68, Арк. 192, 283.
[43] Там само. Арк. 293, 304.
[44] Там само. Арк. 319.

з каси взаємодопомоги, повернути город, дозволити вступити в колгосп тощо. Негативні резолюції, що обрікали родину на голодну смерть, Старовойтов не підписував, на таких документах зазначалося: «секретар», без прізвищ та підписів.

Старовойтов слідом за «поводирем» Сталіним мав смак до історії: опитував свідків на предмет того, за кого ж таки воював голова колгоспу ім. К. Маркса П.Н. Рева – за Петлюру чи за радянських партизан[45]. П.Н. Рева намагався прояснити історичний момент тим, що був у штабі Петлюри в Пирятині від радянського партизанського загону і разом домовлялися бити німців. Старовойтов не вірив і продовжував збирати компромат на голову колгоспу, який не виганяв з нього колишніх бійців проти радянської влади, і заявив парторгу, що той «приїхав чужими руками жар загрібати»[46]. Більше того, виявлено документ з характеристиками цілих колгоспів, де села поділяли на петлюрівські, денікінські, вартових гетьмана П. Скоропадського, організаторів окремих банд, антиколгоспних угрупувань 1932–1933 рр. або прихильників радянських партизан, подекуди зазначали змішаний склад села, окремо виділяли наявність секти «євангелістів» та «кримінального елементу», знайшли і прояви СВУ[47]. Старовойтов перестраховувався, не дозволяючи приймати родини т. зв. «куркулів» (читаємо – працьовитих і успішних селян) до колгоспу навіть у 1934 р.[48], хоча зверху вже йшли м'якіші рознарядки, і голови колгоспів просили дозволити вступ. Тим самим багатодітні родини були приречені на подальший голод, який на півдні Чернігівської області тривав і в 1934 р.

Політвідділ Малодівицької МТС був перевірений політичним сектором МТС Чернігівського ОБЛЗУ (система Наркомзему) у листопаді 1933 р. Роботу політвідділу (особливо начальника Старовойтова) було визнано успішною майже по всіх показниках: рівню колективізації, організації боротьби із залишками «куркульства», охороні врожаю, достроковому виконанню хлібопоставки та натуроплати МТС. Виявили і недоліки. Серед них – не проведено розподіл доходів колгоспників, хоча частина колгоспів повністю виконала всі державні завдання. Але такий недолік не вплинув на в цілому дуже позитивну оцінку роботи Старовойтова[49].

Женорг цього політвідділу Кухарєва була «вичищена з партії» як така, що «морально розклалася». Старовойтов зазначає, що при цьому вона впала в істерику (діагноз лікаря), її не могли заспокоїти, після цього Кухарєва три години лежала у лікарні без свідомості[50]. Отямившись, жіночий організатор як типовий представник більшовицької влади в українському селі написала щиру заяву: «У мене, крім цієї роботи, нічого немає, я не уявляю себе без партії». Кухарєва була вихідцем із шахт Донбасу, але головним своїм заняттям і досягненням, що виправдовувало всі вчинки, вважала боротьбу з куркульством. Працюючи у сільраді Комунарська (на Харківщині), вона «розкуркулила» 150 господарств, «колективізувавши» село на 100%. У своїх проступках (п'янках) звинувачувала власного чоловіка, називаючи останнього «наклепником та сутенером»[51]. Яке значення вкладалося в останнє слово, невідомо, але воно було, про всяк випадок, викреслене в заяві.

Приїхавши на місце роботи у м. Срібне наприкінці 1933 р., новий керівник політвідділу МТС Патяк сам був вражений тим, що побачив. Він тут же звітував у вищі інстанції, що до такого стану в минулих 1932–1933 рр. селянство довели безгосподарні керівники району та різні «шкідники». Заходився навіть писати доповідні записки в Москву з проханням продовольчої допомоги окремим селам, в яких після виконання всіх державних завдань 1933 р. і засипки насіннєвих та фуражних фондів нічого не залишилося роздавати на трудодні[52]. Керівнику політвідділу надали поіменний список пухлих людей з дітьми з Дейманівського колгоспу, у яких зовсім не було харчів[53].

Однак невдовзі Патяк уже звітує про свою боротьбу з «антиМТСівськими» настроями керівництва колгоспів, які намагалися збиральну кампанію 1934 р. проводити вручну, щоб менше платити МТС і більше хліба залишити в селі. У селах Васківці, Сокиринці, Подол не залишилося зовсім хліба, і вони просили собі хоч якийсь аванс з нового врожаю до того, як виконають хлібопоставки державі. Як висловилася жителька с. Сокиринці колгоспу «Перемога»: «Станція їсти не хоче, станція може зачекати, а нас уже ноги не носять». Але Патяк наказує боротися із крадіжкою колосків і звітує: «Несмотря на неважное положение с продовольствием, порядок хлебосдачи нарушен не будет. Я нажимаю поско-

[45] ДАЧО. Ф. П-1196. Оп. 1. Спр. 48. Арк. 104.
[46] Там само. Спр. 62. Арк. 33.
[47] Там само. Спр. 75. Арк. 19–23.
[48] Там само. Спр. 68. Арк. 152, 158.
[49] Там само. Спр. 11. Арк. 15–18.
[50] Там само. Спр. 54. Арк. 22.
[51] Там само. Спр. 72. Арк. 10–11.
[52] Там само. Ф. П-990. Оп. 1. Спр. 26. Арк. 14.
[53] Там само. Спр. 25. Арк. 38–39.

рее убирать и молотить созревший хлеб, чтоб иметь право поскорее выдать положеные законом авансы»[54]. От тільки невідомо, чи дожили до тих авансів колгоспники «Перемоги». Патяк звільняв керівників колгоспу, віддавав справи на «чистку партії» за порушення «першої заповіді» – роздачу авансу до виконання хлібоздачі[55].

У районі діяльності політвідділу Срібнянської МТС проводили обшуки хліба навіть у вчителів та працівників райвиконкому[56], які могли приховати «куркульський хліб», хоча теоретично вони пройшли вже десять сит комуністичної системи. Політвідділ ретельно збирав всю інформацію про контрреволюційні питання, що ставили вчителі під час місцевих перевиборів, звітував у Москву про знайдені «залишки СВУ» і т. д.

Постановою пленуму ЦК ВКП(б) (25–28 листопада 1934 р.) політвідділи МТС були реорганізовані у звичайні партійні осередки, що підпорядковувалися райкому партії. Колишні заступники начальників політвідділів МТС по ОГПУ стали легальними співробітниками апарату держбезпеки реорганізованого обласного УНКВС[57].

Отже, опрацьовані джерела переконливо доводять, що політвідділівці як представники більшовицької окупаційної адміністрації були виконавцями Голодомору-геноциду в українському селі (на прикладі півдня Чернігівщини). Завдяки поділу всіх людей на «своїх» (більшовиків, активістів, ударників, бідняків) та «чужих» («куркулів», «одноосібників», «рвачів», «ледарів», «опортуністів»), співучасники кремлівського злочину Голодомору-геноциду завжди мали самовиправдання: захищали «своїх» проти «чужих». Але політвідділівці цим не обмежувалися, вони невтомно шукали в українському селі «петлюрівців», «вартових гетьмана П. Скоропадського», «залишки СВУ», «контрреволюційні елементи», «членів банд» і т. д.

Головну причину Голодомору майже 30 років тому сформулював Джеймс Мейс: «Ворогом номер один для Сталіна і його оточення був не тільки український селянин чи український інтелігент. Ворогом була Україна як така. Проти неї Сталін вів у 1932–1934 рр. неоголошену війну, кинувши сюди весь наявний військовий, поліцейський, політичний та економічний арсенал»[58]. Ці слова американського історика стали остаточно зрозумілими як світовій, так і українській громадськості лишень сьогодні.

Під час повномасштабної війни з північним агресором, іноземні держави стали один за одним визнавати голод 1932–1933 рр. геноцидом українського народу. Це не випадково, оскільки, з огляду на сучасні дії агресора та їх спроби знищити Україну і як державу, і як націю, західні політики повірили, що 90 років тому, в часи сталінського всевладдя, знищення українців набувало значно більших розмахів. І тоді, і зараз кремлівська влада знаходила абсолютно безпринципні кадри на посади окупаційної адміністрації, які могли виконувати будь-які накази, чорне називати білим. Задля отримання якихось посад, пільг місцевої влади вони готові створювати навколо себе гори трупів і не зупинятися ні перед чим, якщо наказ виходить від самого Сталіна / Путіна. Накази від цих кремлівських злочинців і в 1933, і в 2023 рр. не ставляться під сумнів, а приймаються до виконання як догми, хоча їх упровадження продовжує сіяти розруху, занепад, фізичне знищення та психологічний злам населення, що ставиться за мету Кремлем. Отже, сьогодні Україні за допомогою західних партнерів треба вистояти й перемогти, щоб уникнути повторення трагедії 90-річної давнини. І обов'язково довести справу до судів і над головними злочинцями, і над представниками окупаційної адміністрації на місцях, не зважаючи на терміни злочинів проти людяності.

References

Baikienich, D. (2020). Diialnist MTS v Ukraini yak chynnyk vplyvu na zhyttia ukrainskoho selianyna naperedodni holodomoru [MTS activities in Ukraine as a factor of influence on the life of Ukrainian peasant on the eve of the Holodomor]. Kyiv, Ukraine.

Etkina, I. (2020). Pratsivnyky politviddiliv MTS – spivvykonavtsi Holodomoru na Chernihivshchyni (na materialakh pivdennykh raioniv Chernihivskoi obl.) [Employees of MTS political departments – accomplices of the Holodomor in Chernihiv region (based on materials from southern districts of Chernihiv region)]. Kyiv, Ukraine.

Horobets, S., Butko, S. (2016). Khroniky viiny bilshovykiv z ukrainskym narodom. Holodomor 1932–1933 rr. na Chernihivshchyni: vykonavtsi zlochynu [Chronicles of bolshevik war against Ukrainian people. Holodomor of 1932–1933 in Chernihiv region: executors of the crime]. Chernihiv, Ukraine.

Kravchenko, P. (2018). Kerivnyi sklad politviddiliv MTS u Vinnytskii oblasti [The leadership of the political departments of the MTS in Vinnytsia region]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedaho-*

[54] ДАЧО. Ф. П-990. Оп. 1. Спр. 26. Арк. 40–44.
[55] Там само. Спр. 5. Арк. 35.
[56] Там само. Спр. 18. Арк. 15.
[57] Подкур Р. Діяльність політвідділів МТС пі час Голодомору…
[58] Мейс Дж. Політичні причини Голодомору в Україні (1932–1933 рр.). *Україна: матеріалізація привидів*. Київ: ТОВ «Видавництво "Кліо"», 2016. С. 245.

hichnoho universytetu im. M. Kotsiubynskoho. Seriia: Istoriia – Scientific notes of M. Kotsiubynskyi Vinnytsia state pedagogical university. Series: History, *26*, P. 168–173.

Kulchytskyi, S. (2008). Holodomor 1932–1933 rr. yak henotsyd: trudnoshchi usvidomlennia [Holodomor of 1932–1933 as genocide: difficulties of understanding]. Kyiv, Ukraine.

Lobach, K. (2009). Politviddily MTS u systemi koordynat «vlada–selianstvo» [Political departments of the MTS in the system of coordinates «government–peasantry»]. *Istorychna pamiat – Historical memory*, *2*, P. 15–29.

Marochko, V. (2006). Istoriia ukrainskoho selianstva: Narysy v 2-kh t. Holodomor v ukrainskomu seli [History of the Ukrainian peasantry: Essays in 2 vols. Holodomor in Ukrainian village]. Kyiv, Ukraine.

Meis, Dzh. (2016). Ukraina: materializatsiia pryvydiv. Politychni prychyny Holodomoru v Ukraini (1932–1933 rr.) [Ukraine: materialisation of ghosts. Political causes of the Holodomor in Ukraine (1932–1933)]. Kyiv, Ukraine.

Mozokhyn, O., Kondrashyn, V. (2017). Polytotdely MTS v 1933–1934 hh. [Political departments of the MTS in 1933–1934]. Moskva, Russia.

Shevliakov, A. (2001). Polytotdely MTS y sovkhozov Sybyry (1930–1940-e hh.) [Political departments of MTS and state farms in Siberia (1930–1940s)]. Tomsk, Russia.

Zelenyn, Y. (1992). Polytotdely MTS – prodolzhenye polytyky «chrezvыchaishchynы» (1933–1934 hh.) [Political departments of MTS – continuation of the policy of «emergency» (1933–1934)]. *Otechestvennaia ystoryia – Fatherland history*, *6*, P. 42–61.

Еткіна Ірина Ігорівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Національного університету «Чернігівський колегіум» ім. Т.Г. Шевченка (вул. Гетьмана Полуботка, 53, м. Чернігів, 14013, Україна).

Etkina Iryna – candidate of historical sciences, docent of the department of world history and international relations, T. Shevchenko National university «Chernihiv Collegium» (53 Hetman Polubotko St., Chernihiv, 14013, Ukraine).

E-mail: etkina@ukr.net

POLITICAL DEPARTMENTS OF MTS – KREMLIN OCCUPATION ADMINISTRATION OF 1933–1934 IN THE SOUTH OF CHERNIHIV REGION

The purpose of the article *is to expose the role of political departments of MTS of the southern Chernihiv region in the execution of criminal orders of Stalin and his entourage in 1933–1934, which increased the tragedy of the Holodomor-genocide in this region and repressions against conscious Ukrainians.*

This research uses ***the methodological approach*** *of «history from below» or the general scientific method of induction, which allows drawing general conclusions based on the analysis of a large array of archival sources that characterise both the work of MTS political departments and the situation of the local population.*

The scientific novelty *of the research is that the problem of MTS political departments has not been studied on the basis of Chernihiv region materials, and has not been systematically studied in Ukraine, despite the great attention to the Holodomor in general.*

The processed materials made it possible to come to the following ***conclusions****. Based on materials of Chernihiv region, it is proved that employees of these authorities directly implemented Kremlin criminal orders on the ground in 1933–1934, which led to both mass deaths of peasantry as a result of starvation and mass repression of those who were associated with the «Petliurists» for Stalin, and thus conscious Ukrainians from different layers of village. Professional and moral-ethical qualities of political department personnel were analyzed. A conclusion was made about the low level of education and culture of employees of political departments of MTS, the lack of moral values, their replacement by Bolshevik ideology, and the lack of sympathy for victims of the famine and repressions.*

Key words: *Holodomor, political departments of MTS, peasantry, occupation administration, executors of crimes, victims.*

Дата подання: 26 червня 2023 р.
Дата затвердження до друку: 10 жовтня 2023 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Еткіна, І. Політвідділи МТС – кремлівська окупаційна адміністрація 1933–1934 рр. на півдні Чернігівщини. *Сіверянський літопис.* 2023. № 5. С. 25–33. DOI: 10.58407/litopis.230504.

Цитування за стандартом APA

Etkina, I. (2023). Politviddily MTS – kremlivska okupatsiina administratsiia 1933–1934 rr. na pivdni Chernihivshchyny [Political departments of MTS – Kremlin occupation administration of 1933–1934 in the south of Chernihiv region]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, *5*, P. 25–33. DOI: 10.58407/litopis.230504.